УКРАЇНСЬКИЙ ГУМІЛЬОВСЬКИЙ ЗБІРНИК. ВИПУСК 3

УДК 821.161.1

DOI <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.2-1/49>**Дмитренко В. І.**

Криворізький державний педагогічний університет

«ЖЕМЧУГА» М. ГУМІЛЬОВА В РЕЦЕПЦІЇ Є. ЯНТАРЬОВА, В. БРЮСОВА ТА В. ІВАНОВА

У статті наголошується, що збірка М. Гумільова «Жемчуга» – третя книга поета, що завершує період учнівства й демонструє перехід до акмеїстичної поетики. Автор статті зазначає, що книга М. Гумільова «Жемчуга» складається з трьох розділів: «Перли чорні», «Перли сірі», «Перли рожеві». Назви частин збірки вказують на зв'язок із його оповіданням «Скрипка Страдиваріуса». У статті підкреслюється, що особливістю збірки «Жемчуга» стала наявність епіграфів, які відкривали кожен розділ. Вішовані епіграфи з І. Анненського, В. Брюсова, А. де Він'ї, Вяч. Іванова свідчать про ті художньо-естетичні орієнтири поета, які були актуальні для поета в той період. У статті наголошується, що посвята збірки «Жемчуга» Валерію Брюсову викликала численні рецепції критиків, в яких підкреслювалося вплив поета-символіста. Найбільш різкою була рецензія поета Є.Янтарьова. У статті доведено, що відверто брутальний характер статті Є. Янтарьова обумовлений розгормною рецензією М. Гумільова, яку він дав незадовго до цього. У статті розглянута рецензія В. Брюсова і підкреслено, що критик бачить у віршах М. Гумільова новачі у зверненні до вічних літературних образів. В. Брюсов підкреслює поетичну еволюцію М. Гумільова, докладно розглядає художній світ його книги. У статті доведено, що В. Брюсов пильно стежив за творчістю М. Гумільова, вважав його своїм учнем і справедливо зазначив еволюцію в збірнику «Жемчуга». Для розуміння рецепції розглянутої книги М. Гумільова важлива стаття В. Іванова, в якій відбилися світоглядні розбіжності поетів. Автор статті довела, що рецензія Є. Янтарьова, В. Брюсова та В. Іванова дозволяють побачити дві протилежні тенденції в рецепції збірки М. Гумільова «Жемчуга»: від повного неприйняття (Є. Янтарьов) до докладного розгляду поетичних переваг книги і визначення можливих шляхів розвитку її автора (В. Брюсов і В. Іванов).

Ключові слова: вічний образ, рецепція, поетичний світ, поетична збірка, срібний вік, традиція, епіграф.

Постановка проблеми. Різні аспекти творчості М. Гумільова вже багато років знаходяться в колі зацікавлень літературознавців різних країн. Маємо сьогодні чимало досліджень його лірики, епіки й теоретичної спадщини. Творчість письменника еволюціонувала від збірки до збірки, поступово набуваючи рис, які в подальшому означили його як метра не лише акмеїзму, а й усієї літератури срібного віку. Перші три книги М. Гумільова були ще учнівськими, проте саме вони дозволяють побачити еволюцію митця, зрозуміти витоки й джерела його творчості. Збірка «Жемчуга» – третя книга поета, періоду учнівства. У ній простежуємо перехід до акмеїстичної поетики. Критика вже в 1910 році виокремила в збірці саме ті риси, які стали знаковими для його наступних творів і які

сьогодні ми визначаємо як домінантні для зразкових творів, написаних в акмеїстичних традиціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед найбільш значних досліджень поетичної творчості М. Гумільова варто виділити роботи М. Богомоллова, О. Вернік, Ю. Зобніна, О. Лекманова, Т. Пахаревої, В. Полушина, О. Раскіної та ін. Однак, на нашу думку, сучасне гумільовознавство ще потребує досліджень критичної рецепції творчості письменника. Наша публікація є спробою долучитись до вирішення зазначеної проблеми, що й визначає її актуальність.

Постановка завдання. Метою статті є вивчення третьої збірки М. Гумільова «Жемчуга» в критичній рецепції Є. Янтарєва, В. Брюсова й В. Іванова.

Виклад основного матеріалу. Третя збірка М. Гумільова «Жемчуга», яка, на думку О. Вернік, завершує «учнівський етап творчості поета і відділяє Гумільова-символіста і «відданого зброєносця» Брюсова від Гумільова-метра й голови акмеїстичної школи» [4, с. 32], складається з трьох розділів, а також включає попередню збірку «Романтические цветы». Автор назвав частини своєї нової збірки «Жемчуг чёрный», «Жемчуг серый», «Жемчуг розовый». У такий спосіб він акцентує увагу на зв'язку збірки зі своїм оповіданням «Скрипка Страдивариуса». У ньому М. Гумільов, описує диявола, наголошуючи на тому, що його «обнаженные руки и ноги были перевиты нитями жемчуга серого, чёрного и розового» [5, (4, с. 63)]. На нашу думку, у такий спосіб автор намагається звернути увагу на зміні ціннісних координат у своїй новій художній рефлексії.

Однією з особливостей збірки «Жемчуга» є наявність епіграфів, які відкривають кожен розділ. Це були рядки з поетичних творів І. Анненського, В. Брюсова, А. де Вінї, В'яч. Іванова. «Літературознавчий словник-довідник» за редакцією Р. Гром'яка, Ю. Коваліва та ін. подає таке визначення епіграфу: «напис, що розташовується автором перед текстом твору або його частиною <...> це цитата з відомого тексту, вислів з афористичним змістом, приказка тощо. <...> Добір епіграфів характеризує стиль мислення автора твору, його манеру означувати асоціативні зв'язки твору з літературною традицією і сучасністю» [6, с. 234]. Це означає, що епіграфи з поезій І. Анненського, В. Брюсова, А. де Вінї, В'яч. Іванова свідчать про тогочасні художньо-естетичні орієнтири молодого поета, які його надихали й певною мірою визначали тематику й проблематику його творів.

Для розуміння творчої історії «Жемчугов» важливо також врахувати й посвяту в книзі. М. Гумільов на початку збірки зазначив: «Посвящается моему учителю Валерию Яковлевичу Брюсову». Ця посвята викликала численні зауваження критиків щодо впливу поета-символіста на молодого автора. Про думку М. Гумільова щодо подібних припущень критиків ми можемо дізнатися з його листів до В. Брюсова. М. Гумільов у одному з листів, обговорюючи рецензію В. Іванова, писав: «Жемчуга» вышли. Вячеслав Иванович в своей рецензии о них в «Аполлоне», называя меня Вашим оруженосцем, говорит, что этой книгой я заслужил от Вас ритуальный удар меча по плечу, посвящающей меня в рыцари. И дальше пишет, что моя новая деятельность ознаменуется разделением во мне воды и суши, причем эпическая

сторона моего творчества станет чистым эпосом, а лиризм чистой лирикой» [5, (1, с. 497)]. Поет відмітив, що ця книга закінчує етап його особистих переживань і відкриває нові можливості для творчої самореалізації, хоча сам він поки не знає, чим саме новим буде визначатися наступний період. «Мне верится, что можно еще много сделать, не бросая лиро-эпического метода, но только перейдя от тем личных к темам общечеловеческим, пусть стихийным, но под условием всегда чувствовать под своими ногами твердую почву» [5, (1, с. 497)]. У цих словах міститься майбутня програма акмеїзму, яка була реалізована у творчості поета. Основні її сентенції він виклав у маніфесті «Наследие символизма и акмеизм». Основними ознаками творчості акмеїстів вважають діалогічність, цехову зорієнтованість. Загальний аналіз їх творчості дозволяє говорити про близькість тематики, образів і мотивів. Їх твори сповнені алюзій, ремінісценцій, прямого цитування. «Гумільов усвідомлював акмеїстичні й адамістичні тенденції, створеного ним поетичного напрямку. Адамістичному світогляду притаманно ототожнення себе з новим Адамом, який заново відкриває світ, бажання передати поетичну цінність буденних, побутових речей і реалій, відчуття повноти кожної миті життя», – відзначає О. Вернік [4, с. 220]. Уважаємо, що думка М. Гумільова про необхідність віднайти в майбутньому «твердий ґрунт» є свідченням його роздумів про необхідність відійти від символістської поетики й створити щось нове, яке б не заперечувало християнський світогляд і було тісно пов'язано зі світовою культурою.

У 1918 році вийшло друге видання «Жемчугов». У ньому М. Гумільов прибрав посвяту В. Брюсову (на той час розкрились усі їх непорозуміння й була опублікована стаття поета-символіста «Новые течения в русской поэзии. Акмеизм» (Русская мысль. 1913. № 4), у якій акмеїстична програма була ним категорично заперечена [див.:3])

Найбільш різкою вважають рецензію поета, журналіста й видавця «Московской газеты» Є. Янтарьова («Стоичная молва», 1910, № 123). Стаття починається с грубого твердження: «Є поети й вірші, про які важко сперечатись, – такою очевидно є їх непотрібність і ницість. І про такі вірші дуже важко висловитися. Насправді, що можна сказати про Гумільова?» [7, с. 367]. Критик іронічно називає М. Гумільова «пан (господин)», підкреслюючи в такий спосіб приналежність до звичайних людей, і заперечуючи його поетичні здібності. Різко й грубо Є. Янтарьов виголошує:

«Усе, що є ходячого, захватаного, стократно пережованого в прийомах сучасного віршоскладання; усе п. Гумільовим з рабською добросовісністю використано» [7, с. 367]. Посвяту В. Брюсову критик також використовує проти М. Гумільова: «Раз і назавжди вирішив, що немає пророка крім Брюсова, п. Гумільов із самозадоволенням і захопленістю, які достойні кращого використання, сліпо йде за ним. І те, що в Брюсова дійсно прекрасно і величаво, під різцем Гумільова робиться смішним, нищим і нікчемним» [7, с. 367]. Є. Янтарьов демонструє брюсівські запозичення у віршах М. Гумільова, зауважує, що його «Цариця» створена під впливом «Раба» В. Брюсова. На думку критика, поет-символіст, який має вишукані рими, «кокетує ними, показуючи не зіпсованість своїх прийомів, п. Гумільов намагається робити те саме – і хто не вибухне реготом, прочитавши всерйоз написані рядки» [7, с. 367]. Дослідники творчості поета-акмеїста відзначають, що показово грубий характер цієї публікації Є. Янтарєва зумовлений розгромною рецензією М. Гумільова, яку він дав незадовго до цього, «так що рецензія Янтарьова могла бути продиктована особистими міркуваннями» [7, с. 652].

В. Брюсов у статті «Н. Гумилёв. Жемчуга» (1910) («Русская мысль», 1910, № 7) назвав М. Гумільова учнем «І. Анненського, В'ячеслава Іванова і того поета, якому присвячені «Жемчуга» [7, с. 361]. На думку критика, поезія автора демонструє зв'язок з ідеалістичним, уявним світом, який не має нічого спільного із сучасним життям: «Він якось цурається сучасності, він сам створює для себе країни й населяє їх ним сотвореними істотами: людьми, звірами, демонами. У цих країнах, – можна сказати в цих світах, – явища підкоряються не звичайним законам природи, але новим, яким повелів існувати поет; і люди в них живуть і діють не за законами звичайної психології, але через дивні, незрозумілі капризи, які підказані автором-суфлером» [7, с. 360]. В. Брюсов наголошує на тому, що поет перетворює вічні літературні образи й культуроніми, наділяє їх власною індивідуальною естетикою: «Античні герої <...> Одисей, Агамемнон, Ромул, історичні особистості <...> Тимур, Данте, Дон Жуан, Васко-де-Гама, деякі місцевості земного шару, як степ Гобі або Кастилія, або Анди, – <...> усі вони якось дивно видозмінені, стали новими, невідомими» [7, с. 360]. Критик детально характеризує поетичний світ М. Гумільова, і це, на нашу думку, свідчить про інтерес до «Жемчугів», а також про те, що В. Брюсов уважно опрацював і осмислив

його поезії. «Країна М. Гумільова, це – якийсь острів, де за коловоротами й «клокощущими пенами» океану. Там є чарівні завжди «ночные» або вечоріючі гірські озера. Кругом «рощи пальм и заросли алоэ» <...> По країні бродять вільні дикі звіри <...> Час від часу видно «драконів», які простяглися на оголеному стрімчаку <...> Герої М. Гумільова – це або якісь темні лицарі <...> або старі конквістадори <...> або цариці <...> або, нарешті, просто бродяги по пустині смерті, які суперничають з Гераклом. Тут же, поряд з ними, стоять істоти зовсім фантастичні або такі, що зустрічаються досить рідко <...> І дивні здійснюються в цьому світі події серед героїв» [7, с. 360]. В. Брюсов підкреслює поетичну еволюцію М. Гумільова, поет «повільно, але впевнено йде до повної майстерності в області форми. Майже всі його поезії написані прекрасними, обдуманими й вишуканими поезіями» [7, с. 361]. Критик відзначає досконалість поезій, представлених у збірці «Жемчуга» і їх зв'язок з літературною традицією, оскільки «запозичив прийоми поетичної техніки у своїх попередників, він зумів їх удосконалити, розвинути, що, можливо, варто визнати навіть більшою заслугою, ніж пошук нових форм, яке досить часто призводить до сумних невдач» [7, с. 361]. Очевидно, що В. Брюсов уважно слідкував за творчістю М. Гумільова, уважав його своїм учнем і був справедливим, відмітивши еволюцію в «Жемчугах».

Для розуміння сприйняття критикою аналізованої збірки М. Гумільова важливою є стаття В. Іванова «Жемчуга Н. Гумилёва» («Аполлон», 1910, № 7). За два роки до цього в листопаді 1908 р. поет уперше відвідав легендарну «башту». Наведемо свідчення М. Бердяєва про це унікальне культурне явище срібного віку: «Так звані «среды» Вяч. Іванова – характерне явище російського ренесансу початку століття <...> щосереди тут збирались усі найбільш талановиті й помітні люди тієї епохи, поети, філософи, учені, художники, актори, інколи й політики. В. Іванов був незамінним учителем поезії. Він був надзвичайно уважним до поетів-початківців. Він взагалі багато опікувався людьми, приділяв їм багато уваги. Дар дружби в нього був пов'язаний з деспотизмом, с жабою володіння душами <...> Але, врешті-решт, люди від нього йшли. Його ставлення до людей було деспотичним, інколи навіть вампіричним, але уважне, широко доброзичливе» [2, с. 155–156]. Спогади Анни Ахматової співзвучні М. Бердяєву: «В'ячеслав був не Великолепный і не Таврический (це він сам про себе придумав), а «ловец

человеков», і найкраще про нього написав Бердяєв (Автобіографія). Н. В. Н<едоброво>, який був на «башті» в незмінному фаворі, і Блок, якого В'яч<слав> в очі, називав солов'єм, обоє знали про нього дуже багато і не вірили жодному його слову» [1, с. 12]. Дослідниця О. Вернік так характеризує основні етапи творчих стосунків поетів: «Знайомство Гумільова з В'яч. Ивановим, а також ініціатива у створенні «Академии стиха» свідчать про устремління молодого поета вчитися в метра, увібрати краще з його творчості. Проте із самого початку Гумільов не приймав діонісійські ідеї Іванова, вступав з ним у суперечку. Стосунки поетів були неоднозначними. Иванов, який бачив у молодому поеті літературного супротивника, усіляко захищав «Аполлон» від впливу Гумільова <...> Ідейні протиріччя загострилися після доповіді Іванова «Заветы символизма» (1910) в «Обществе ревнителей художественного слова», коли після обговорення виступу стало зрозуміло, що Гумільов і Городецький не бачать майбутнього в символізмі. Демонстративна й відкрита опозиція Гумільова в подальшому спричинила охолодження стосунків поета з «башнею» і «Академией» Іванова» [4, с. 217]. На думку дослідниці, непорозуміння між поетами сталося після прочитання М. Гумільовим на засіданні «Академії» поеми «Блудный сын», це було зумовлено кількома причинами: «По-перше, поема мала особистий підтекст, який розкривав історію стосунків її автора й Іванова, а також алегорично описувала образ життя «башни». По-друге, у поемі Гумільов виступив проти теорії міфу й міфотворчості, яку проповідував Иванов. Гумільов уважав, що поет може вільно оперувати міфом, вносити свої зміни, творчо переробити, осучаснити його стійкі конструкції» [4, с. 217].

З рецензії, яка з'явилась задовго до відкритого розриву поетів, стають зрозумілими світоглядні розбіжності В. Іванова й М. Гумільова. Критик вказує на залежність віршів поета від традиції

В. Брюсова, але відмічає, що на відміну від свого вчителя, автор збірки «хмеліє мрією веселіше й безпечніше, ніж Брюсов, тверезий в самому захопленні – бо ніколи не вгамований – і в самому афекті несамовитості, який свідомо вирішує і дерзає, – бо постійно досліджуваний думкою й волею долі й Бога» [7, с. 363]. В. Иванов практично всю свою статтю будує на паралелях поезій М. Гумільова з поетичним світом В. Брюсова, підкреслює, що поет «захоплюється прийомами наставника, його позою; прагне відтворити випуклий чекан його мовлення, його величний ліричний і ліро-епічний строй, приймає його пафос «теми»; часом напівсвідомо передумує його улюблені думи» [7, с. 362]. У кінці рецензії В. Иванов у характерній для його критичної думки стилістичній манері спробував сформулювати подальші шляхи розвитку поетичної творчості М. Гумільова: «Коли дійсно, стражданням і любов'ю куплений досвід душі розірве зависи, що притуманує перед поглядом поета посутнісну реальність світу, тоді розділяються в ньому «суша и вода», тоді його ліричний епос стане об'єктивним епосом, і чистою лірикою – його прихований ліризм, – тоді уперше буде він належати життю» [7, с. 366]. М. Гумільов, як уже зазначалося вище, у листі до В. Брюсова з приводу рецензії В. Іванова відмітив, що у своєму подальшому розвитку не піде тим шляхом, на який йому вказав критик [7, с. 498].

Висновки і пропозиції. Отже, розглянуті в публікації статті Є. Янтарева, В. Брюсова й В. Іванова дозволяють побачити дві протилежні тенденції в критичній рецепції збірки М. Гумільова «Жемчуга»: від повного неприйняття (Є. Янтарев) до детального аналізу поетичних переваг і здобутків збірки «Жемчуга», визначення певних можливих шляхів розвитку її автора (В. Брюсов і В. Иванов). Перспективи наступних досліджень убачаємо в аналізі рецепції збірки М. Гумільова в критичних статтях С. Ауслендера, Л. Войтоловського, Росмера, Б. Кремнева, В. Львова-Рогачевського та ін.

Список літератури:

1. Ахматова А. Автобиографическая проза. *Литературное обозрение*. 1989. № 5. С. 3–17.
2. Бердяев Н. Самопознание: Опыт философской автобиографии. Москва: Книга, 1991. 449 с.
3. Верник О. Манифест Н. Гумилёва «Наследие символизма и акмеизм» в оценке В. Брюсова и А. Блока. *Вісник Луганського національного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка: Філологічні науки*. 2005. № 1 (81). С. 23 – 31.
4. Верник О. Поэзия Н. С. Гумилёва в контексте литературы Серебряного века: Монография. Луганск: Альма-матер, 2007. 247 с.
5. Гумилёв Н. Полное собрание сочинений: В 10 т. Москва: Воскресенье, РАН ИРЛИ (Пушкинский Дом) 1998. Т. 1 – 4.
6. Літературознавчий словник-довідник. Київ: ВЦ «Академія», 2007. 752 с.
7. Н.С. Гумилёв: pro et contra. Санкт-Петербург: РХГИ, 1995. 672 с.

**Dmytrenko V. I. «PEARL» N. GUMILYOV IN RECEPTION BY E. YANTAREV,
V. BRUSOV AND V. IVANOV**

The article notes that N. Gumilyov's collection "Pearls" is the third book of the poet, which completes the period of apprenticeship and demonstrates the transition to acmeistic poetics. The author of the article writes that N. Gumilyov's book «Pearls» consists of three sections: «Black Pearls», «Gray Pearls», «Pink Pearls». The titles of the parts of the collection demonstrate an intertextual connection with his story «The Stradivarius Violin». The article emphasizes that the peculiarity of «Pearls» was the presence of epigraphs that opened each section. Poetic epigraphs from I. Annensky, V. Bryusov, A. de Vigny, Viach. Ivanov testify to those artistic and aesthetic landmarks of the poet that were relevant for the poet at that time. The article notes that the dedication of the collection «Pearls» to Valery Bryusov caused numerous critical receptions, which emphasized the influence of the symbolist poet. The most harsh was the review of the poet E. Yantarev. The article proves that the frankly rude nature of E. Yantarev's article is due to the devastating review of N. Gumilyov, which he gave shortly before. The article examines the review of V. Bryusov and states that the critic sees in N. Gumilyov's poems an innovation in the appeal to eternal literary images. V. Bryusov emphasizes the poetic evolution of N. Gumilyov, examines in detail the artistic world of his book. The article proves that V. Bryusov closely followed the work of N. Gumilyov, considered him his student and rightly noted the evolution in the collection «Pearls». For understanding the reception of the book under consideration by N. Gumilyov, an article by V. Ivanov, which reflected the worldview differences of the poets, is important. The author of the article proved that the reviews of E. Yantarev, V. Bryusov and V. Ivanov allow us to see two opposite tendencies in the reception of N. Gumilyov's collection «Pearls»: from complete rejection (E. Yantarev) to a detailed examination of the poetic merits of the book and determination of possible ways of development of its author (V. Bryusov and V. Ivanov).

Key words: eternal image, reception, poetic world, poetry collection, Silver Age, tradition, epigraph.